

З огляду на те, що жінка, дружина початку ХХ ст., не була ще повністю самостійною у власних вчинках та діяльності – надання дозволу дружині самостійно бути суб'єктом підприємницької діяльності було великим кроком сімейного права ДРП до зменшення особової авторизації і подальшого її скасування та наділення дружин, і жінок в цілому, повноцінними правами та обов'язками нарівні з чоловіками.

Список літератури: Makarewicz Juljusz. Kodeks karny z komentarzem. Czarne wydanie. Lwów, – Wydawnictwo zakładu narodowego imienia Ossolińskich. – 1935 – 670 s. 2. Полный Сводъ Законовъ Россійской Имперіи. Томъ 11. Часть 1. Составлено под редакціей Г. Г. Савича Книгоиздательскою фирмою Д. В. Чичинадзе. – Санктъ Петербургъ: 1903 г. – 347 с. 3. Польша. Законы. Гражданские законы губерний царства Польского. Т. 1 : Гражданское уложение 1825 г. И Положение о союзе брачном 1836 г. – 1875. – 245 + CV с. 4. Dziennik Ustaw 1921 r. 5. Dziennik Ustaw 1925 r. 6. Jaworski Leopold. Kodeks cywilny austriacki. – Kraków. – 1903. 7. Kodeks Niemiecki cywilny wraz z ustawą wprowadzącą. Część I, II. – Bydgoszcz. – 1922. – 405 s. 8. Sopoćko Michael. Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich (Studium etuchno-prawne). – Wilno, – 1926 г. s. 45. 9. Zoll Fryderyk. Prawo cywilne. Tom 1. Część ogólna. Wydanie piąte. Poznań: 1931. – 342 s. 10. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Opracował W. Konopczyński, prof. uniw. Jagellońskiego. Wydanie drugie przejrzone i uzupełnione. – Warszawa: Nakładem księgarni i składu nut Pierzyński, Niklewicz, 1926. – 64 s. 11. Encyklopedia prawna prywatnego. Pod. red. Henryka Konika. Zeszyt I-X. Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt I-X. – 1128 s. 12. Kodeks karny i prawo o wykroczeniach z komentarzem i orzecznictwem Sądu Najwyższego do 01.01.1939 r. Wydanie czwarte uzupełnione. – Warszawa: Nakładem gazety administracji i policji państwowej, – 1939. – 332 + LVIII s. 13. Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Ks. Edward Szafrowski. Podręcznik dla duchowieństwa. Tom drugi. – Warszawa: Akademia teologii katolickiej, 1979. – 679 s.

Надійшла до редакції 29.04.08

В. А. Греченко, В. В. Греченко

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ В РОКИ НЕПУ (1921–1928 РР.)

Політика в сфері оподаткування є одним з головних напрямів економічної політики держави. У ХХ ст. було накопичено значний досвід у галузі теорії і практики стягнення податків і особливо цікавим і повчальним для нас у цьому сенсі є період 20-х років, коли в Україні реалізовувалася нова економічна політика (неп). Ці роки викликають інтерес перш за все тому, що саме тоді почали розвиватися ринкові відносини, які діяли у специфічних умовах радянської влади, що зосередила в своїх руках «командні висоти» в економіці.

Ця проблема досліджувалася у роботах Я. М. Залеського, Г. Л. Мар'яхіна, В. А. Цибульського, В. П. Данилова, П. М. Денисовця, О. П. Єрмака, М. П. Кучерявенко та ін.

Метою нашої роботи є історико-економічне дослідження основних аспектів теорії та практики оподаткування у вказаний період.

Слід зазначити, що податкова політика у той час базувалася на принципах марксизму, який головним у цій політиці вважав не економічну доцільність, ефективність і т. д., а **політичний фак-**

тор. Один з головних теоретиків комуністичної партії цього періоду М. І. Бухарін писав у своїй брошурі «Шлях до соціалізму і робітничо-селянський союз» (1925 р.): «Система оподаткування, за якої відповідним чином обкладаються доходи та прибутки капіталістичних підприємств, це оподаткування буржуазії таке, якого немає в жодній країні, – це точно така ж нова форма **класової боротьби**» (підкреслення Бухаріна) [1, с. 187]. Цей постулат повністю збігався з думкою В. І. Леніна, який конкретизував оподаткування «як форму класової боротьби» у формулі: «В самий закон внести поділ на бідне (ніякого оподаткування), середнє селянство (дуже м'яке оподаткування) і багате» [2, с. 89]. Це положення було закріплене в резолюціях VIII та X з'їздів РКП(б) [3, с. 77] та декреті РНК РСФРР «Про натуральний податок на хліб, картоплю і олійне насіння» від 21 квітня 1921 р. (Декрети РНК РСФРР мали тоді силу закону і в Україні). Зокрема, цим джерелом передбачалося диференційоване оподаткування різних соціальних груп селянських господарств, яке залежало від розмірів ріллі, кількості їдоків й врожайності землі [4, с. 89]. Складність реалізації податкової політики у перший рік непу полягала в тому, що продподаток складався з 14 окремих натуральних податків. Це призводило до складності обчислення, викликало необхідність утримання великого податкового штату. І хоча продподаток 1921–1922 рр. був удвічі меншим порівняно з дореволюційним оподаткуванням селянства [5, с. 36], у деяких районах заможні селяни саботували здачу продподатку. Тому пленум ЦК РКП(б) у серпні 1921 р. визнав за необхідне за протидії збору податку «негайно застосовувати найрішучіші заходи примусового характеру...» [6, с. 1].

17 березня 1922 р. декретом ВЦВК і РНК РСФРР у країні вводиться єдиний натуральний податок. Він обчислювався в пудах жита або пшениці. Його розмір залежав від кількості орної землі, забезпеченості худобою та врожайності. Сплачувати податок можна було різними видами сільськогосподарської продукції за встановленим еквівалентом стосовно до пуда жита або пшениці. Введення єдиного натурального податку значно посилило прогресивність оподаткування. Наприклад, у Харківській губернії у 1922–1923 рр. господарства, що мали до 0,25 десятин землі на їдця, сплачували податок у розмірі 2,8 % від одержаної продукції зерна, а ті, що мали понад три десятини на душу, відповідно 24,2% [7, с. 39].

Крім продподатку, селяни вносили ще одноразовий податок для відбудови сільського господарства, подвірної-грошовий і трудово-гузовий (у натуральній і грошовій формах). Це певною мірою стримувало темп розвитку сільського господарства, зростання його товарності, порушувало прогресивність оподаткування. [4, с. 90]. Тому це стало предметом обговорення на XII з'їзді РКП(б) (квітень 1923 р.). Обговоривши питання про податкову політику

на селі, зїзд намітив заходи з упорядкування оподаткування селянських господарств, висловився за перехід до єдиного сільськогосподарського податку замість різних державних і місцевих податків та платежів. Для заможних селян зберігалися вищі норми обкладання. Для стимулювання розвитку товарного виробництва та оздоровлення фінансової системи передбачалася часткова заміна натурального обкладання грошовим [8, с. 278]. У «Тезах про промисловість», підготовлених одним з керівників країни того часу Л. Д. Троцьким, питання відповідності податків та акцизів ставилося у залежність від платоспроможності промисловості та ємності ринку [9, с. 45]. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 24 серпня 1923 р. усі селянські господарства, що не мали худоби і кількість землі в яких не перевищувала 0,75 десятини на їдока, були звільнені від сплати єдиного сільськогосподарського податку. Республіканським і місцевим органам влади дозволялося зменшувати податок в межах 5 % також іншим групам селянських господарств з найменшим забезпеченням землею або худобою [10, с. 46].

Диференційоване стягнення податків на селі відповідно до соціальної групи видно з наступної таблиці:

Таблиця 1

Розмір податків, що стягувалися
у різних соціальних груп селянства [11, с. 87]

Соціальні групи селянства	Обсяг податків пересічно на одне господарство (руб.)	
	1925–1926 господарський рік	1926–1927 господарський рік
Бідняки	1,83	0,90
Середняки	13,25	17,77
Заможні	63,60	100,77

З таблиці видно, що у 1925–1926 господарському році податки бідняцької та заможної груп мали співвідношення приблизно 1:35. А вже через рік – 1:111! Отже, фактично відбулося повне перекладання податкового тягаря на заможні господарства. Зокрема, у 1925–1926 господарському році в Мелітопольському сільськогосподарському районі було звільнено від податків у повному обсязі 5,6% бідняцьких господарств, а в 1928–1929 господарському році відбулося різке зростання обсягів бідняцьких верств (до 30,4%), що повністю звільнилися від оподаткування [12, с. 96].

Деяко вищими ніж пересічно по СРСР при подібному рівні соціального розподілу, були встановлені норми оподаткування в Україні. Так, за даними ЦСУ УРСР у цей період сільськогосподарський податок на одне селянське господарство становив: на бідняцьке – 6 руб. 28 коп.; на середняцьке – 25 руб. 92 коп.; на заможне – 150 руб. 35 коп. [13, с. 135]. Якщо порівняти податкове навантаження, то виявляється що заможні господарства селян в

Україні оподатковувалися в значно більшому обсязі, ніж в інших республіках СРСР. Іноді податки для цих верств в УРСР були більшими, ніж у РФСРР у шість разів! Причому середняцько-заможницькі верстви в Україні мали податкове навантаження порівняно в менших розмірах, хоча загальне оподаткування тут було в півтори рази більшим, ніж в цілому по СРСР [11, с. 88].

Якою повинна бути основна методологія податкової політики в радянській державі намагалися з'ясувати провідні теоретики економічної науки того часу Є. О. Преображенський та М. І. Бухарін. Заслугою Є. Преображенського було те, що він першим привернув увагу до потреб накопичення і висловив їх у розробленій формі, надавши своїм розмірковуванням вигляд теорії і навіть сформулювавши їх як закони політекономії. Свої ідеї він вписав у 1924–1925 рр. у кількох теоретичних нарисах, пізніше об'єднаних у одному томі. Одна проблема з особливою гостротою вставала перед радянською державою: де взяти ресурси для розвитку потужної індустрії? Преображенський Э. О. висловлювався за таку «політику цін, яка б свідомо ставила собі за мету експлуатацію приватного господарства в усіх його формах». По суті, необхідно було здійснити нееквівалентний обмін між державними і недержавними секторами. Основною частиною недержавного сектора в СРСР було сільське господарство. Не дивно, що тези Преображенського розцінили як згубні для робітничо-селянського союзу. [14, с. 236–237]. М. Бухарін, як вважає М. Горінов, дав занадто прямолінійну інтерпретацію статті Преображенського. Дійсно, у деяких випадках невдалої термінології опонента (так, процес «перекачування» частини додаткового продукту селянського виробництва на користь державної промисловості Преображенський характеризував як «експлуатацію» соціалістичними формами виробництва досоціалістичних форм) він звинуватив його у заклику до «грабунку» селянства, у недооцінці ленінського кооперативного плану. Бухарін не приділив потрібної уваги гостро поставленій Преображенським проблемі джерел накопичення для індустріалізації [15, с. 7–43].

Але Преображенський закликав не до того, щоб перетворювати село в «колонію» міста, а до того, щоб «брати більше з ще більшого прибутку, який буде забезпечено дрібному виробництву раціоналізацією всього, у тому числі дрібного, господарства країни». Тобто мова йшла про те, щоб забезпечивши на селі можливості розширеного відтворення, з більших, ніж до революції прибутків брати більше для індустріалізації, а зовсім не для того, щоб посадити село на голодний пайок.

Що ж являло собою заможне селянське господарство в Україні у цей час і за допомогою якого хотіли «стрибнути у царство соціалізму?». У середині 20-х рр. капітал заможного селянського господарства в країні складав 800-2000 руб., а у американського фер-

мера – 8–12 тис. руб. [16, с. 27]. Якою ж була вартість товарів і що можна було купити на такий капітал? Один з керівників СРСР Зінов'єв Г. Є. у своїй публікації наводить такі дані щодо вартості деяких споживчих товарів [17, с. 16]:

Таблиця 2

Вартість товарів

№ з/п	Товари	Вартість	
		до 1917 року	у 1925 році
1.	Чоботи	5 руб. (пара)	18 руб. (пара)
2.	Махорка	6 руб. (фунт)	18 руб. (фунт)
3.	Сірники	5 коп. (коробка)	20 коп. (коробка)
4.	Сіль	30 коп. (пачка)	1 руб. 20 коп. (пачка)
5.	Цукор	14 коп. (фунт)	35 коп. (фунт)

Проблемі подолання дефіциту державного бюджету приділяли увагу й інші економісти. Заступник наркомфіна РСФСР Владимиров М. К. у 1922 р. запропонував установити розміри капіталів націоналізованої промисловості, де якраз утворювалися трести, й зобов'язати останні вносити в бюджет зі свого прибутку певні процентні відрахування з наданих їм капіталів. Інші керівні працівники заявляли, що такі відрахування призведуть лише до дефіцитності промислових балансів, а отже, викличуть потребу в додаткових бюджетних асигнуваннях, особливо у важкій індустрії. Справа зведеться, мовляв, до перекладання коштів з однієї кишені до іншої, адже підприємство державне, і бюджет теж державний.

Проте союзний уряд фактично підтримав Володимирова. За рахунок «процентного збору з капіталів» (так формулювалася нова економічна категорія в постановах Раднаркому) передбачалося створювати фінансовий фонд розвитку державної промисловості. Однак запровадити цей збір (де-факто – плату за капітал) у системі трестівського госпрозрахунку не вийшло з багатьох причин. Процентний збір з капіталів примушував би керівників промисловості дбати про раціональне використання багатомільярдних націоналізованих ресурсів. Але при цьому зникла б можливість командування з боку керівних інстанцій. Тому ті, хто тяжів до реставрації підірваної непом'якшеною командної економіки, не бажали запровадження процентного збору, бо це ж був елемент зовсім іншої – не адміністративної, а економічної – системи управління господарством [18, с. 33–34].

У 1928 р. виникли труднощі з хлібозаготівлями. У зв'язку з цим квітневий (1928 р.) об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) вказав на

необхідність переходу до найповнішого прогресивно-прибуткового оподаткування зростаючих доходів найзаможніших верств села, і особливо прибутків неземлеробського характеру. [19, с. 75, 77]. Закон про єдиний сільськогосподарський податок на 1928–1929 рр. передбачив посилене оподаткування прибутків від спеціальних галузей сільського господарства та неземлеробських доходів. Так, за даними наркомфіну УРСР, при загальному збільшенні оподаткованого доходу на селі в середньому на 17,5% зростання доходу від спеціальних галузей і неземлеробських заробітків було набагато вищим. Крім того, застосовувалися нові методи обліку прибутків – процентні надвишки для господарств з підвищеним розміром доходів. При цьому найменший прибуток господарства, з якого стягувалась процентна надбавка, у республіці становив 400 руб., а її розмір коливався від 5 до 25% [20, с. 9, 21]. Постановою ЦВК і РНК СРСР від 21 квітня 1928 р. для господарств з високим економічним рівнем, що мали нетрудові прибутки, на 1928–1929 рр. вводилось індивідуальне (так зване експертне оподаткування). Воно враховувало не тільки прибутки господарства, а й надприбуток, який отримували заможні селяни шляхом підвищення ринкових цін на хліб. Індивідуальному оподаткуванню в СРСР підлягало приблизно 2–3 % господарств [4, с. 93].

У цей період радянська податкова система набуває фіскально-конфіскаційних рис стосовно приватного підприємництва. Уже наприкінці 1927 р. оподаткування забирало у підприємців від 57 до 94% їхніх прибутків, а через вжиті державою заходи податкові платежі з приватного сектора за період 1926–1927 рр. до 1929–1930 рр. зросли в 5,5 разів.

Унаслідок безперервного посилення податкового тиску стрімко зростає сума недоплат приватного сектора України. У зв'язку з цим, радянською державою наприкінці 1920-х рр. було суттєво посилено репресивні санкції щодо злісних неплатників податків. Для боротьби з боржниками було суттєво розширено права податкових органів. Також до ліквідації заборгованості активно залучалися органи ДПУ, міліція. За період з жовтня 1925–1926 рр. до 1 жовтня 1929 р. частка засуджених приватних промисловців і торговців зросла майже вдвічі. Але, незважаючи на репресії, з непманів було стягнуто лише 15% від загальної суми податкового боргу приватнопідприємницького сектору України. У той же час по СРСР з нової буржуазії стягли 40% від суми їхньої заборгованості державі [21, с. 16].

25% штрафу і грошей, одержаних від продажу майна тих, хто заборгував державі з торгів, перераховувалися до фондів кооперування і колективізації бідноти. Цим забезпечувалась корислива зацікавленість найбідніших верств села у реалізації цих законів. [22]. Навіть Сталін змушений був визнати, що існує ціла низка

районів, де оподатковують [індивідуально] 10, 12, а то й більше відсотків [23, с. 264].

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що у 20-ті роки ХХ ст. податкова політика в радянській Україні спиралася, в основному, не на економічні, а на ідеологічні засади. Разом з тим йшов пошук шляхів підвищення ефективності оподаткування, відбувся, хоч і суперечливий, розвиток економічної теорії.

Список літератури: 1. Бухарин Н. И. Путь к социализму и рабоче-крестьянский союз // Бухарин Н. И. Избранные произведения. – М., 1988. 2. Ленін В. І. До декрету про оподаткування сільських господарів натуральним податком // Повн. збір. творів. – Т. 37. 3. Про ставлення до середнього селянства: резолюція VIII з'їзду РКП(б) // КПРС в резолюціях... – К., 1979. – Т. 2. 4. Денисовець П. М., Єрмак О. П. Податкова політика Радянської держави щодо селянства України в 1921–1929 рр. // Український історичний журнал. – 1982. – № 6. 5. Залеский Я. М. Налоговая политика Советского государства в деревне. – М., 1940. 6. РДАСП. – Ф. 17. – Оп. 2. – Спр. 71. 7. Гуревич М. Б. Прямое обложение сельского хозяйства Украины. – Х., 1923. 8. История КПСС. В 6 т. – М., 1970. Т. 4. Кн. 1. 9. Архив Троцкого. Коммунистическая оппозиция в СРСР. 1923–1927. – М. 1990. 10. История колхозного права: Сб. законодательных материалов. – М., 1959. – Т. 1. 11. Смирнов В. М. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики. – Х., 2002. 12. Арина А. К., Котов Г. Г., Лосева К. В. Социально-экономические изменения в деревне. Мелитопольский район (1885–1938 гг.). – М., 1939. 13. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР (1917–1937). – К., 1967. – Т. 1. 14. Боффа Джузеппе. История Советского Союза. – М., 1990. – Т. 1. 15. Бухарин Н. И. Критика экономической платформы оппозиции. – Л., б/г. 16. Горинов М. М. НЭП: поиски путей развития. – М., 1990. 17. Зінов'єв Г. Є. Лицем до села: Статті й промови: Зб. – Х.–К., 1926. 18. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К., 1991. 19. КПРС в резолюціях... Т. 4. 20. Сельскохозяйственный налог на Украине в 1928–1929 г. – Х., 1929. 21. Щербина І. В. Ліквідація нової буржуазії України (1928–1932 рр.) Автореферат... канд. іст. наук. – Х., 2008. 22. Тополінський О. Кооперування бідноти // Вісті ВУЦВК. – 1929. – 14 липня. 23. Сталин И. В. Об индустриализации страны и о правом уклоне в ВКП(б) // Соч. – М., 1949. Т. 11.

Надійшла до редакції 08.05.08

В. В. Чамлай

ПРАВОВІ ЗАСАДИ БОРОТЬБИ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УСРР З ПОДАТКОВИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ У ПЕРШІ РОКИ НЕПУ

Звернення до історичного досвіду діяльності прокуратури в УСРР у перше десятиріччя її існування з позицій сьогоденних ідеологічно неупереджених підходів, введення до наукового обігу нового фактичного матеріалу, переоцінки існуючих відомостей, використання модерної методологічної бази, зроблене під кутом зору з'ясування місця і ролі органів прокуратури в державному механізмі УСРР, має і наукову, і практичну актуальність. Те, що протягом 20-х рр. ХХ ст. органи прокуратури УСРР мали єдину за увесь радянський період вітчизняної історії можливість діяти в умовах наявності суттєвих елементів ринкової економіки, доволі широкого цивільного обігу, зумовлює важливість використання історичного досвіду при вдосконаленні правових та організаційних засад